

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
του Τμήματος Ελληνικής Φιλολογίας του Δημοκριτείου Πανεπιστημίου Θράκης
σε συνεργασία με το
ΕΚΕΦΕ Δημόκριτος – Ινστιτούτο Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης»

ΣΧΟΛΙΚΟΣ ΕΚΦΟΒΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΜΑΘΗΣΙΑΚΕΣ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ

SCHOOL BULLYING AND LEARNING DIFFICULTIES

της
Λαμπρούση Βασιλικής

Μεταπτυχιακή διατριβή που υποβάλλεται
Στην τριμελή επιτροπή για την απόκτηση του μεταπτυχιακού τίτλου του
Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Εξειδίκευσης
Του Τ.Ε.Φ. – Δ.Π.Θ. σε συνεργασία με το Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. Δημόκριτος – Ινστιτούτο
Πληροφορικής και Τηλεπικοινωνιών
Με τίτλο: «Εξειδίκευση στις Τ.Π.Ε. και Ειδική Αγωγή – Ψυχοπαιδαγωγική της Ένταξης»

Εγκεκριμένο από την τριμελή επιτροπή:

1^η Επιβλέπουσα: Ζαχαρούλα Ταβουλάρη,

Συνεργαζόμενη Ερευνήτρια Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

2^{ος} Επιβλέπων: Παναγιώτης Μαντάς,

Συνεργαζόμενος Ερευνητής Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

3^{ος} Επιβλέπων: Σπυρίδων Ρίζος,

Συνεργαζόμενος Ερευνητής Ι.Π.Τ.- Ε.Κ.Ε.Φ.Ε. «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ»

Αθήνα
2021

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο σχολικός εκφοβισμός αποτελεί ένα μείζον ζήτημα της σύγχρονης κοινωνίας και ειδικότερα των μαθητών/τριών με ιδιαιτερότητες, καθώς πλέον απασχολεί την σχολική κοινότητα. Επιπλέον, έχει κοινωνικό αντίκτυπο, εφόσον προκαλεί κοινωνική περιθωριοποίηση στον/στην μαθητή/τρια με μαθησιακές δυσκολίες, αλλά και εμφανίζεται λόγω έλλειψης κοινωνικών δεξιοτήτων από μέρους του/της. Ο σχολικός εκφοβισμός εκδηλώνεται με διάφορους τρόπους με συχνότερους τη λεκτική και σωματική βία.

Αρχικά στο πρώτο μέρος της εργασίας καταγράφονται ο σκοπός και τα ερευνητικά ερωτήματα, ενώ ταυτόχρονα γίνεται συγκεκριμένη αναφορά στην μεθοδολογία. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η θεωρητική προσέγγιση των Μαθησιακών Δυσκολιών και του Σχολικού εκφοβισμού, ώστε να αναλυθούν οι σχετικοί άξονες. Συγκεκριμένα, στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται ιστορική αναδρομή. Ακολούθως, παρουσιάζονται σαφείς και κατανοητοί ορισμοί με αναφορά στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των παιδιών που ανήκουν σε κάποια κατηγορία μαθησιακών δυσκολιών. Παρατίθενται, επίσης, αναλυτικά όλες οι ειδικές κατηγορίες μαθησιακών δυσκολιών, ενώ στο τέλος γίνεται αναφορά στους νόμους που θεσμοθετήθηκαν από το 1985 έως σήμερα στον ελληνικό χώρο, καθώς και στους φορείς που είναι υπεύθυνοι για τη διάγνωση και αξιολόγηση αυτών των μαθητών/τριών αυτών. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού, όπου πραγματοποιείται μία σύντομη ιστορική αναδρομή, προκειμένου να εξεταστεί πότε και με ποιο τρόπο εμφανίστηκε το φαινόμενο του εκφοβισμού στην κοινωνία. Εν συνεχεία, παρατίθενται οι ορισμοί που έχουν δοθεί κατά διαστήματα από διάφορους ειδικούς και επιστήμονες, ενώ ταυτόχρονα διακρίνονται όλες οι μορφές του σχολικού εκφοβισμού. Αφού οριστούν όλα τα εμπλεκόμενα μέλη: θύτης, θύμα και παρατηρητής, παρουσιάζονται τα αίτια και οι συνέπειες που επηρεάζουν τους/τις μαθητές/τριες καθ' όλη τη διάρκεια ζωής τους.

Στο τρίτο μέρος της εργασίας παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα των σχετικών ερευνών ως προς τον σχολικό εκφοβισμό που δέχονται οι μαθητές/τριες με μαθησιακές δυσκολίες. Οι έρευνες παρατίθενται κατά χρονολογική σειρά από το 1991 έως το 2016 έρευνες που διεξήχθησαν στην Ελλάδα και σε χώρες του εξωτερικού με όλες

να συγκλίνουν στον αυξημένο κίνδυνο θυματοποίησης παιδιών με μαθησιακές δυσκολίες σε σύγκριση με αυτά που είναι τυπικής ανάπτυξης. Κυριότερος παράγοντας θυματοποίησης των παιδιών αυτών αποτελούν οι ελλειπείς κοινωνικές δεξιότητες.

Τέλος παρουσιάζονται τα συμπεράσματα ως προς τις έρευνες που αναλύθηκαν, ενώ γίνεται συζήτηση για όλες εκείνες τις παραμέτρους που πρέπει να διερευνηθούν περαιτέρω και διατυπώνονται επιπλέον προτάσεις, ώστε να περιοριστεί ή να εξαλειφθεί το φαινόμενο του εκφοβισμού με τη συνδρομή των εκπαιδευτικών και της οικογένειας.

Λέξεις- Κλειδιά: μαθησιακές δυσκολίες, σχολικός εκφοβισμός, θυματοποίηση, ελλειπείς κοινωνικές δεξιότητες

ABSTRACT

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Anderson, P. L., & Meier- Hedde, R. (2001). Early case reports of dyslexia in the United States and Europe. *Journal of Learning Disabilities*, 34(1), 9-21. doi: 10.1177/002221940103400102.
- Ανδρέου, Ε., & Smith, P. K. (2002). Το φαινόμενο «bullying» στο χώρο του σχολείου και η άσκηση σωματικής και ψυχολογικής βίας από συνομηλίκους. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 34, 9-25. Ανακτήθηκε Ιανουάριο 5, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/article/view/6845/6874>.
- Αντωνίου, Α., & Καμπόλη, Γ. (2014). *Πως σχετίζεται ο σχολικός εκφοβισμός με την κατάθλιψη και την τάση αυτοκτονίας σε παιδιά και εφήβους. Η ψυχική υγεία των παιδιών στην κοινωνία της κρίσης*. Αθήνα: «Ταξιδευτής».
- Αρτέμη, Ε. (2014). *Σχολικός εκφοβισμός. Μαθητές και εκπαιδευτικοί σε δράση και αντίδραση*. Αθήνα.
- Αρτινοπούλου, Β. (2001). *Βία στο σχολείο: Έρευνες και πολιτικές στην Ευρώπη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Asher, S. R., & Coie, J. D. (1990). *Peer rejection in childhood*. Cambridge Massachusetts: Cambridge University Press.
- Baker, K., & Donnelly, M. (2001). The Social Experiences of Children with Disability and the Influence of Environment: A framework for intervention. *Disability & Society*, 16(1), 71-85. doi: 10.1080/713662029.
- Baumeister, A., Storch, E., & Geffken, G. (2007). Peer Victimization in Children with Learning Disabilities. *Child And Adolescent Social Work Journal*, 25(1), 11-23. doi: 10.1007/s10560-007-0109-6.

Βέργου, Ν., & Αντωνιάδη, Κ. (2009, 21 Μαρτίου). *Σωματική βία για το 37% των μαθητών Δημοτικού. Ελευθεροτυπία*. Ανακτήθηκε Φεβρουάριο 9, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=28067>.

Besag, V. (1989). *Bullies and Victims in Schools: A Guide to Understanding and Management*. Milton Keynes: Open University Press.

Βλάχος, Φ. (2010). *Δυσλεξία: Μια συνθετική προσέγγιση αιτιολογικών θεωριών. Προσκεκλημένη ομιλία, Η ειδική αγωγή αφετηρία εξελίξεων στην επιστήμη και στην πράξη, 2^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ειδικής Αγωγής*: 15-18 Απριλίου 2010.

Γαλανάκη, Ε., & Βογιατζόγλου, Π. (2007). Εκφοβισμός/θυματοποίηση στο σχολικό πλαίσιο και μοναξιά. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 44, 7-24. Ανακτήθηκε Ιανουάριο 5, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: <https://ojs.lib.uom.gr/index.php/paidagogiki/article/view/6961/6990>.

Carney, A., & Merrell, K. (2001). Bullying in Schools. *School Psychology International*, 22(3), 364-382. doi: 10.1177/0143034301223011.

Γκουγκούμη, Μ., & Λάου, Α. (2016). Μαθησιακές Δυσκολίες και Σχολικός Εκφοβισμός. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2015(1), 382. doi: 10.12681/edusc.199.

Cooper, P., & Upton, G. (1990). An Ecosystemic Approach to Emotional and Behavioural Difficulties in Schools. *Educational Psychology*, 10(4), 301-321. doi: 10.1080/0144341900100402.

Cornoldi, C., Venneri, A., Marconato, R., Molin, A., & Montinari, C. (2003). A rapid screening measure for the identification of visuospatial learning disability in schools. *Journal of Learning Disabilities*, 36(4), 299-306. doi: 10.1177/00222194030360040201.

- Didaskalou, E., Andreou, E., & Vlachou, A. (2009). Bullying and victimization in children with special educational needs: implications for inclusive practices. *Interaccoes*, 13(5), 249-274. Retrieved March 2, 2021 from: https://www.researchgate.net/publication/277118508_Bullying_and_victimization_in_children_with_special_educational_needs_implications_for_inclusive_practices.
- Espelage, D., & Swearer, S. (2003). Research on School Bullying and Victimization: What Have We Learned and Where Do We Go From Here?. *School Psychology Review*, 32(3), 365-383. doi: 10.1080/02796015.2003.12086206.
- Εταιρία Ψυχοκοινωνικής Υγείας του Παιδιού και του Εφήβου-Ε.Ψ.Υ.Π.Ε., *Ενδοσχολική Βία και Εκφοβισμός. Αιτίες, Επιπτώσεις, Αντιμετώπιση. Απαντήσεις στα Ερωτήματα των Εκπαιδευτικών*. Ανακτήθηκε Φεβρουάριο 10, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: http://kesy.dra.sch.gr/images/pdfs/gia_goneis.pdf.
- Farrington, D., & Ttofi, M. (2009). School-Based Programs to Reduce Bullying and Victimization: A Systematic Review. *Campbell Systematic Reviews*, 5(6). Ανακτήθηκε Δεκέμβριο 12, 2020, από τον διαδικτυακό τόπο: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.4073/csr.2009.6>.
- Fitzpatrick, S., & Bussey, K. (2010). The development of the Social Bullying Involvement Scales. *Aggressive Behavior*, 37(2), 177-192. doi: 10.1002/ab.20379.
- Flannery, D., Wester, K., & Singer, M. (2004). Impact of exposure to violence in school on child and adolescent mental health and behavior. *Journal Of Community Psychology*, 32(5), 559-573. doi: 10.1002/jcop.20019.
- Frey, C., & Hoppe-Graff, S. (1994). Serious and playful aggression in Brazilian girls and boys. *Sex Roles*, 30(3-4), 249-268. doi: 10.1007/bf01420993.

- Griffiths, C. (2001). *Countering bullying in schools*. Beechboro, W.A.: Swan Education District.
- Grigorenko, E. L. (2001). Developmental dyslexia: An update on genes, brains and environments. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 42(1), 91-125. Retrieved February 10, 2021 from: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1111/1469-7610.00704>.
- Hallahan, D. P., Llyoud, J. W., Kauffman, J. M., & Martinez, E. A. (2005). *Learning disabilities: Foundations, characteristics, and effective teaching*. Boston: Allyn & Bacon.
- Harper, B. (2011). Parents' and Children's Beliefs About Peer Victimization. *The Journal Of Early Adolescence*, 32(3), 387-413. doi: 10.1177/0272431610396089.
- Houndoumadi, A., & Pateraki, L. (2001). Bullying and Bullies in Greek Elementary Schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness. *Educational Review*, 53(1), 19-26. doi: 10.1080/00131910120033619.
- Jimerson, S.R., Swearer, S.M., & Espelage, D.L. (2009). *Handbook of bullying in schools: An international perspective*. New York: Routledge.
- Joint Committee on Learning Disabilities (NJCLD). (1991). *Learning Disabilities: Issues on Definition*. *Asha*, 33, (Suppl. 5), 18-20.
- Kandel, E. R., Schwartz, J. H., & Jessell, T. M. (2006). *Νευροεπιστήμη και Συμπεριφορά* (Χ. Καζλαρής, Α. Καραμανλίδης και Γ.Χ. Παπαδόπουλος, Μτφ). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Καραδήμα, Β. (2015). *Ο σχολικός εκφοβισμός σε μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες: θεωρητική και εμπειρική προσέγγιση εκπαιδευτικών Γενικής και Ειδικής Αγωγής*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.

- Kaukiainen, A., Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Tamminen, M., Vauras, M., Mäki, H., & Poskiparta, E. (2002). Learning difficulties, social intelligence, and self-concept: Connections to bully-victim problems. *Scandinavian Journal Of Psychology*, 43(3), 269-278. doi: 10.1111/1467-9450.00295.
- Klomek, A., Sourander, A., Kumpulainen, K., Piha, J., Tamminen, T., & Moilanen, I. et al. (2008). Childhood bullying as a risk for later depression and suicidal ideation among Finnish males. *Journal Of Affective Disorders*, 109(1-2), 47-55. doi: 10.1016/j.jad.2007.12.226.
- Knox, E., & Conti-Ramsden, G. (2003). Bullying risks of 11-year-old children with specific language impairment (SLI): does school placement matter?. *International Journal Of Language & Communication Disorders*, 38(1), 1-12. doi: 10.1080/13682820304817.
- Κοντογιάννης, Μ. (2016). Ενδοσχολική βία (school bullying) – Θυματοποίηση (victimization) στο χώρο του σχολείου. Εντοπισμός & αντιμετώπιση. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 2014(2), 650. doi: 10.12681/edusc.411.
- Koo, H. (2007). A time line of the evolution of school bullying in differing social contexts. *Asia Pacific Education Review*, 8(1), 107-116. doi: 10.1007/bf03025837.
- Κουρκούτας, Η. (2008). Θυματοποίηση στην παιδική ηλικία: ολιστικές παρεμβάσεις για την ένταξη στο πλαίσιο του σχολείου των παιδιών-θυμάτων βίας και κοινωνικού αποκλεισμού. Στο Η. Κουρκούτας & J. P. Chartier (Επιμ.), *Παιδιά και έφηβοι με ψυχοκοινωνικές και μαθησιακές διαταραχές: στρατηγικές παρέμβασης* (σσ. 303-348). Αθήνα: Τόπος.
- Kuhne, M., & Wiener, J. (2000). Stability of Social Status of Children with and without Learning Disabilities. *Learning Disability Quarterly*, 23(1), 64-75. doi: 10.2307/1511100.

- Langevin, M., Bortnick, K., Hammer, T., & Wiebe, E. (1998). Teasing/Bullying Experienced by Children Who Stutter: Toward Development of a Questionnaire. *Contemporary Issues In Communication Science And Disorders*, 25(Spring), 8-20. doi: 10.1044/cicsd_25_s_8.
- Levine, E., & Tamburrino, M. (2013). Bullying Among Young Children: Strategies for Prevention. *Early Childhood Educational Journal*, 42, 271-278. doi: 10.1007/s10643-013-0600-y.
- Licht, B. G. (1983). Cognitive- motivational factors that contribute to the achievement of learning disabled children. *Journal of Learning Disabilities*, 16(8), 483-490. doi: <https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/002221948301600812>.
- Lindsay, G., Dockrell, J., & Mackie, C. (2008). Vulnerability to bullying in children with a history of specific speech and language difficulties. *European Journal Of Special Needs Education*, 23(1), 1-16. doi: 10.1080/08856250701791203.
- Luciano, S, & Savage, R. (2007). Bullying Risk in Children With Learning Difficulties in Inclusive Educational Settings. *Canadian Journal of School Psychology*, 22(1), 14-31. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/0829573507301039>.
- Lyon, G. R., Fletcher, J. M., & Barnes, M. C. (2002). Learning disabilities. In E. J., Mash, & R., Bradley (Eds.), *Handbook of Behavioral Disorders* (pp. 2-93). New York: Guilford.
- Lyon, G. R., & Shaywitz, S. E. (2003). Part I: Defining dyslexia, comoridity, teachers' knowledge of language and reading. *Annals of Dyslexia*, 53, 1-14. doi: <http://dx.doi.org/10.1007/s11881-003-0001-9>.
- Ma, X. (2002). Bullying in Middle School: Individual and School Characteristics of Victims and Offenders. *School Effectiveness And School Improvement*, 13(1), 63-89. doi: 10.1076/sesi.13.1.63.3438.

Μαρκοβίτης, Μ., & Τζουριάδου, Μ. (1991). *Μαθησιακές Δυσκολίες. Θεωρία και Πράξη*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.

Marsh, W. H., Parada, H. R., Craven, G. R., & Finger, L. (2004). In the Looking Glass: A reciprocal effect model elucidating the complex nature of bullying, psychological determinants, and the central role of self-concept. In C. Sanders & G. Phye (Eds.), *Bullying: implications for the classroom* (pp. 63-109). London: Elsevier Academic Press.

Martlew, M., & Hodson, J. (1991). CHILDREN WITH MILD LEARNING DIFFICULTIES IN AN INTEGRATED AND IN A SPECIAL SCHOOL: COMPARISONS OF BEHAVIOUR, TEASING AND TEACHERS' ATTITUDES. *British Journal Of Educational Psychology*, 61(3), 355-372. doi: 10.1111/j.2044-.

Milne, T. A., & Schmidt, F. (1996). Self-esteem in learning disabled children: The role of social competence. *Paper presented at the meeting of the XXVI International Congress of Psychology*. Montreal: Quebec.

Mishna, F. (2003). Learning Disabilities and Bullying. *Journal Of Learning Disabilities*, 36(4), 336-347. doi: 10.1177/00222194030360040501.

Μπαμπάλης, Θ. (2011). *Η ζωή στη σχολική τάξη*. Αθήνα: Διάδραση.

Μπογιατζόγλου, Ν., Βίλλη, Μ., & Γαλάνη, Α. (2012). Το φαινόμενο του σχολικού εκφοβισμού και προγράμματα πρόληψής του. *e-Περιοδικό Επιστήμης & Τεχνολογίας*, 7(2), 15-23. Ανακτήθηκε Φεβρουάριο, 10, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: [Microfermentation Cassette- Design and Applications \(teiath.gr\)](http://teiaath.gr).

Nabuzoka, D., & Smith, P. (1993). Sociometric Status and Social Behaviour of Children with and without Learning Difficulties. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 34(8), 1435-1448. doi: 10.1111/j.1469-7610.1993.tb02101.x.

- Norwich, B., & Kelly, N. (2004). Pupils' views on inclusion: moderate learning difficulties and bullying in mainstream and special schools. *British Educational Research Journal*, 30(1), 43-65. doi: 10.1080/01411920310001629965.
- O'Connor, M., Foch, T., Sherry, T., & Plomin, R. (1980). A twin study of specific behavioral problems of socialization as viewed by parents. *Journal Of Abnormal Child Psychology*, 8(2), 189-199. doi: 10.1007/bf00919063.
- Olweus, D. (1978). *Aggression in Schools: Bullies and Whipping Boys*. Washington, DC: Hemisphere.
- Olweus, D. (1993). *Bullying in schools: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1997). Bully/victim problems in school: Facts and intervention. *European Journal Of Psychology Of Education*, 12(4), 495-510. doi: 10.1007/bf03172807.
- Olweus, D., Limber, S., & Mihalic, S. (1999). *Blueprints for violence prevention. Book nine- Bullying Prevention Program*. Boulder: University of Colorado.
- Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. In J. Juvonen & S. Graham (Eds.), *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized* (pp. 3–20). New York: Guilford Press.
- Olweus, D. (2003). A Profile of Bullying at School. *Educational Leaderships*, 60, 12-17. Retrieved February 10, 2021, from: <http://www.ascd.org/publications/educational-leadership/mar03/vol60/num06/A-Profile-of-Bullying-at-School.aspx>.
- Olweus, D., & Limber, S. (2007). *Olweus bully prevention program*. Center City, MN: Hazelden.

- Olweus, D. (2013). School Bullying: Development and Some Important Challenges. *Annual Review Of Clinical Psychology*, 9(1), 751-780. doi: 10.1146/annurev-clinpsy-050212-185516.
- O'Moore, M., & Kirkham, C. (2001). Self-esteem and its relationship to bullying behaviour. *Aggressive Behavior*, 27(4), 269-283. doi: 10.1002/ab.1010.
- Παντελιάδου, Σ., & Μπότσας, Γ. (2004). Χαρακτηριστικά των μαθητών με μαθησιακές δυσκολίες. Σ., Παντελιάδου, Α., Πατσιοδήμου, και Γ., Μπότσας, (Επιμ.). *Οι Μαθησιακές Δυσκολίες στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση* (σελ. 31-52). Βόλος: ΕΠΕΑΕΚ.
- Παντελιάδου, Σ., & Μπότσας, Γ. (2007). Μαθησιακές Δυσκολίες: Η Ελληνική Πραγματικότητα. Στο Παντελιάδου, Σ., και Μπότσας, Γ. (Επιμ.). *Μαθησιακές Δυσκολίες. Βασικές έννοιες και χαρακτηριστικά*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα.
- Παντελιάδου, Σ. (2011). *Μαθησιακές Δυσκολίες και Εκπαιδευτική Πράξη. Τι & Γιατί*. Αθήνα: Πεδίο.
- Παπαδάτος, Γ. (2010). *Ψυχικές διαταραχές και μαθησιακές δυσκολίες παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: Gutenberg.
- Pateraki, L., & Houndoumadi, A. (2001). Bullying Among Primary School Children in Athens, Greece. *Educational Psychology*, 21(2), 167-175. doi: 10.1080/01443410020043869.
- Pijl, S., Frostad, P., & Flem, A. (2008). The Social Position of Pupils with Special Needs in Regular Schools. *Scandinavian Journal Of Educational Research*, 52(4), 387-405. doi: 10.1080/00313830802184558.

Rigby, K., & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian School Children: Reported Behavior and Attitudes toward Victims. *The Journal Of Social Psychology, 131*(5), 615-627. doi: 10.1080/00224545.1991.9924646.

Rigby, K. (2002). *Σχολικός εκφοβισμός: Σύγχρονες απόψεις*. Αθήνα: Τόπος.

Rigby, K. (2008). *Children and Bullying. How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*. USA: Blackwell Publishing.

Rose, C., Espelage, D., & Monda-Amaya, L. (2009). Bullying and victimisation rates among students in general and special education: a comparative analysis. *Educational Psychology, 29*(7), 761-776. doi: 10.1080/01443410903254864.

Rose, C., Espelage, D., Aragon, S., & Elliott, J. (2011). Bullying and Victimization among Students in Special Education and General Education Curricula. *Exceptionality Education International, 21*(3). doi: 10.5206/eei.v21i3.7679.

Rose, C. & Monda-Amaya, L. (2012). Bullying and Victimization Among Students With Disabilities: Effective Strategies for Classroom Teachers. *Intervention in School and Clinic, 48*(2), 99-107. doi: <http://dx.doi.org/10.1177/1053451211430119>.

Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Bjorkqvist, K., Osterrman, K., & Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relation to social status within the group. *Aggressive Behavior, 22*(1), 1-15. doi: [https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/\(SICI\)1098-2337\(1996\)22:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-T](https://psycnet.apa.org/doi/10.1002/(SICI)1098-2337(1996)22:1%3C1::AID-AB1%3E3.0.CO;2-T).

Salmivalli, C., & Nieminen, E. (2001). Proactive and reactive aggression among school bullies, victims, and bully-victims. *Aggressive Behavior, 28*(1), 30-44. doi: 10.1002/ab.90004.

- Saylor, C., & Leach, J. (2008). Perceived Bullying and Social Support in Students Accessing Special Inclusion Programming. *Journal Of Developmental And Physical Disabilities*, 21(1), 69-80. doi: 10.1007/s10882-008-9126-4.
- Sharp, S. & Smith, P. K. (1994). *Tackling bullying in your school: A practical handbook for teachers*. London and New York: Routledge.
- Siann, G., Callaghan, M., Glissov, P., Lockhart, R., & Rawson, L. (1994). Who gets bullied? The effect of school, gender and ethnic group. *Educational Research*, 36(2), 123-134. doi: 10.1080/0013188940360202.
- Smith, P., & Brain, P. (2000). Bullying in schools: Lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior*, 26(1), 1-9. doi: 10.1002/(sici)1098-2337(2000)26:1<1::aid-ab1>3.0.co;2-7.
- Smokowski, P., & Kopasz, K. (2005). Bullying in School: An Overview of Types, Effects, Family Characteristics, and Intervention Strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101-110. doi: 10.1093/cs/27.2.101.
- Sourander, A., Ronning, J., Brunstein-Klomek, A., Gyllenberg, D., Kumpulainen, K., & Niemelä, S. et al. (2009). Childhood Bullying Behavior and Later Psychiatric Hospital and Psychopharmacologic Treatment. *Archives Of General Psychiatry*, 66(9), 1005. doi: 10.1001/archgenpsychiatry.2009.122.
- Strang, J. D., & Casey, J. E. (1994). The psychological impact of learning disabilities: A developmental neurological perspective. In L. E., Koziol, & E. E., Scott (Eds), *The neuropsychology of mental disorders: A practical guide* (pp. 171-186). Springfield, IL: Charles C. Thomas.
- Suckling, A., & Temple, C. (2001). *Bullying: A whole approach*. London: Jessica Kingsley Publishers.

Τζιβινίκου, Σ. (2015). *Μαθησιακές Δυσκολίες- Διδακτικές Παρεμβάσεις*. Ανακτήθηκε Δεκέμβριο 12, 2020, από τον διαδικτυακό τόπο: [file:///C:/Users/aigin/Downloads/9827_tzivinikou-KOY%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/aigin/Downloads/9827_tzivinikou-KOY%20(3).pdf).

Τζουριάδου, Μ. (2008). *Προσαρμογές Αναλυτικών Προγραμμάτων για μαθητές με Μαθησιακές Δυσκολίες. Θεωρητικό πλαίσιο ΥΠΕΠΘ Παιδαγωγικά Προγράμματα Μαθησιακών Δυσκολιών- Ενημέρωση- Ευαισθητοποίηση*. Ανακτήθηκε Δεκέμβριο, 12, 2020 από τον διαδικτυακό τόπο: <file:///C:/Users/aigin/Downloads/%CE%A0%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AD%CF%82%20%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%BB%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8E%CE%BD%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B3%CF%81%CE%B1%CE%BC%CE%BC%CE%AC%CF%84%CF%89%CE%BD%20%CE%B3%CE%B9%CE%B1%20%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%84%CE%AD%CF%82%20%CE%BC%CE%B5%20%CE%BC%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CE%B4%CF%85%CF%83%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CE%B5%CF%82.pdf>.

Τζουριάδου, Μ., & Μπάρμπας, Γ. (2010). *Μαθησιακές Δυσκολίες. Γνωστικές Προσεγγίσεις*. Ανακτήθηκε Ιανουάριο 4, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: <file:///C:/Users/aigin/Downloads/%CE%9C%CE%B1%CE%B8%CE%B7%CF%83%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CE%B4%CF%85%CF%83%CE%BA%CE%BF%CE%BB%CE%AF%CE%B5%CF%82%20%CE%B3%CE%BD%CF%89%CF%83%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82%20%CF%80%CF%81%CE%BF%CF%83%CE%B5%CE%B3%CE%B3%CE%AF%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82.pdf>.

Thompson, D., Whitney, I., & Smith, P. (1994). Bullying of children with special needs in mainstream schools. *Support For Learning*, 9(3), 103-106. doi: 10.1111/j.1467-9604.1994.tb00168.x.

Torgesen, J. K. (1991). Learning disabilities: Historical and conceptual issues. In B. Wong (Ed.), *Learning about learning disabilities* (pp. 3-39). San Diego, CA: Academic Press.

- Tsaliki, L., (2016 forthcoming). *Children and the Politics of Sexuality: the sexualization of children debate revisited*. Basingstoke: Palgrave MacMillan.
- Τσιάντης, Ι. (2008). *Ενδοσχολική Βία*. 11ο Πρόγραμμα Προαγωγής Ψυχικής Υγείας. Αθήνα.
- Τσιόλκα, Ε., & Γουδήρας, Δ. (2013). Ο σχολικός εκφοβισμός σε μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες και οι στρατηγικές που οι ίδιοι χρησιμοποιούν για την αντιμετώπιση του. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 56, 173-192. Ανακτήθηκε Ιανουάριο 10, 2021, από τον διαδικτυακό τόπο: [Ο σχολικός εκφοβισμός σε μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες και οι στρατηγικές που οι ίδιοι χρησιμοποιούν για την αντιμετώπισή του | Τσιόλκα | Παιδαγωγική επιθεώρηση \(uom.gr\)](http://uom.gr).
- Τσιπλητάρης, Α. Φ. (2001). *Η κοινωνικοποίηση του παιδιού. Μια ψυχοκοινωνιολογική προσέγγιση στα πλαίσια της οικογένειας και του σχολείου*. Αθήνα: Ατραπός.
- Τσοβίλη, Θ. (2003). *Δυσλεξία και άγχος: Μια σχέση ζωής; Το άγχος των δυσλεξικών εφήβων και ο ρόλος της μητέρας και του φιλολόγου καθηγητή*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ttofi, M., Farrington, D., & Lösel, F. (2012). School bullying as a predictor of violence later in life: A systematic review and meta-analysis of prospective longitudinal studies. *Aggression And Violent Behavior*, 17(5), 405-418. doi: 10.1016/j.avb.2012.05.002.
- Twyman, K., Saylor, C., Saia, D., Macias, M., Taylor, L., & Spratt, E. (2010). Bullying and Ostracism Experiences in Children With Special Health Care Needs. *Journal Of Developmental & Behavioral Pediatrics*, 31(1), 1-8. doi: 10.1097/dbp.0b013e3181c828c8.
- UNESCO (1994). *The Salamanca statement and framework for action on special needs education*. Paris: UNESCO.

Unesco. (2009). Policy Guidelines on Inclusion in Education. Retrieved December, 10 2020, from: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf00000177849>.

U.S. Office of Education. (2000). *Twenty- second annual report to Congress on the implementation of the Individuals with Disabilities Education Act*. Washington, DC: Author.

Van der Wal, M., de Wit, C., & Hirasing, R. (2003). Psychosocial Health Among Young Victims and Offenders of Direct and Indirect Bullying. *PEDIATRICS*, 111(6), 1312-1317. doi: 10.1542/peds.111.6.1312.

Φ.Ε.Κ. 2817/2000, «Εκπαίδευση ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις», Αθήνα: Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αριθμός Φύλλου 78, Τεύχος Πρώτο, 14 Μαρτίου 2000.

Φ.Ε.Κ. 3699/2008, «Ειδική Αγωγή και Εκπαίδευση ατόμων με αναπηρία ή με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες», Αθήνα: Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αριθμός Φύλλου 199, Τεύχος Πρώτο, 2 Οκτωβρίου 2008.

Φ.Ε.Κ. 4547/2018, «Αναδιοργάνωση των δομών υποστήριξης της πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης και άλλες διατάξεις», Αθήνα: Εφημερίς της Κυβερνήσεως της Ελληνικής Δημοκρατίας, Αριθμός Φύλλου 102, Τεύχος Πρώτο, 12 Ιουνίου 2018.

Wilmshurst, L. (2011). *Εξελικτική ψυχοπαθολογία*. Μπεζεβέγκης, Η. Γ. (Επιμ.). Αθήνα: Gutenberg.

Χατζηχρήστου, Χ. (2008). *Εισαγωγή στη Σχολική Ψυχολογία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Χρηστάκης, Γ.Κ. (2002). *Διδακτική προσέγγιση παιδιών και νέων με μέτριες και σοβαρές δυσκολίες μάθησης*. Αθήνα: Ατραπός.

Zornado, J. (2001). Inventing the child: Culture, ideology, and the story of childhood. *Children's Literature Association Quarterly*, 26(3), 155-157. doi: <http://dx.doi.org/10.1353/chq.0.1659>.